

HİLLE
(الحلة)

Câhiliye döneminde
hac ve Kâbe ile ilgili
hiçbir imtiyaza sahip olmayan
kabileler hakkında kullanılan terim
(bk. HUMS).

HİLLÎ, İbnü'l-Mutahhar
(ابن المطهر الحلي)

Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn)
b. Yûsuf b. Ali İbnü'l-Mutahhar el-Hillî
(ö. 726/1325)

Şîî âlimi.

27 veya 29 Ramazan 648 (23 veya 25 Aralık 1250) tarihinde Hille'de doğdu. Öğrenimine babası Sedîdüddin Yûsuf'un yanında başladı. İcâzetnâmelerinden anlaşıldığına göre Küleynî, İbn Bâbeveyh ve Ebû Ca'fer et-Tûsî'ye ait *Kütüb-i Erba'a'yı*, İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ını, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhîh*'ini ve Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ini ondan okudu. Fıkıh usulünü dayısı Muhakkık el-Hillî'den, akfî ilimleri de Nasîrüddîn-i Tûsî'den öğrendi. Fıkıh öğrenimine, Müfîdüddin Muhammed b. Cehm ve Necîbüddin Yahyâ b. Yahyâ el-Hüzeli'nin yanında devam etti. Ayrıca Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Kîşî'den felsefe ve tasavvuf, Burhâneddin en-Nesefî'den cedel dersleri aldı. Ancak hocaları içinde en çok Tûsî'nin etkisinde kaldı ve onun bazı eserlerine şerhler yazdı (hocaları ve okuduğu eserlerle ilgili geniş bilgi için bk. Hillî, *er-Ricâl*, s. 282; a.mlf., *el-İcâzetü'l-kebîre*, CIV, 62-70, 135-137).

Hillî, olgunluk döneminin büyük bir kısmını Bağdat'ta ve Sultan Olcaytu ile tanışmasının ardından İlhanlılar'ın merkezi Sultâniye'de geçirdi. Rivayete göre hanımlarından birini üç talâkla boşayan, fakat daha sonra pişman olan sultan, meselenin çözümü için Sünnî âlimlerden istediği cevabı alamayınca bu tür bir boşamanın vâki olmadığına dair fetva verdiğini duyduğu Hillî'yi İran'a davet etti. Kaynaklarda, Hillî'nin 705 (1305) yılında Sultâniye şehrine geldiği ve iki âdil şahit huzurunda gerçekleşmediği için söz konusu talâkın bâtıl olduğuna dair fetva verdiği zikredilir. Şîî kaynaklarına göre, Olcaytu'nun sarayında Sünnî âlimlerle yaptığı münazaralarda galip gelen Hillî Hristiyanlık'tan ayrılıp İslâmiyet'i kabul eden

sultanı etkiledi ve onun İsnâaşeriyye'ye meyletmesini sağladı. O dönemde basılan paraların üzerine on iki imamin adlarının ve özellikle "Aliyyün veliyyullah" ibaresinin konması ve cuma hutbelerinde imamların isimlerinin anılması muhtemelen onun telkinleriyle olmuştur. Böylece İmâmîyye Şîası, Büveyhîler'den sonra ikinci defa siyasî otoriteden büyük ölçüde destek gördü. Ancak bu dönem uzun sürmedi ve İlhanlılar daha sonra tekrar Sünniliği benimsediler.

Sultan Olcaytu'nun ölümünden sonra Hillî 716 (1316) yılında Sultâniye'den ayrılarak Hille'ye gitti ve hayatının son yıllarını orada geçirdi. Bu sırada hac vazifesini ifa etti. İbn Hacer, onun hac esnasında çağdaşı İbn Teymiyye ile karşılaştığını söylerse de (*ed-Dürrü'l-kâmine*, II, 49) diğer kaynaklarda bunu teyit edecek bilgiye rastlanmamıştır. Hillî, 20 veya 21 Muharrem 726 (27 veya 28 Aralık 1325) tarihinde Hille'de vefat etti, cenazesi Necef'e götürülerek orada defnedildi. Kabri günümüze kadar ziyaret mahalli olma özelliğini sürdürmüştür.

Hille ve Sultâniye'de bulunduğu sırada çok sayıda öğrenci yetiştiren Hillî'nin öğrencilerinin en meşhuru, Fahrülmuhakkık unvanıyla anılan oğlu Fahreddin Muhammed'dir. Fahrülmuhakkıkın, müstakil kitaplarının yanı sıra babasının bazı eserlerine şerhler yazmıştır. Bunun dışında Hillî'nin iki meşhur talebesi yeğenleri Amîdüddin ve Ziyâeddin el-A'recî el-Hüseynî'dir. Diğer talebeleri arasında *Keşfü'r-rumûz* sahibi İbn Ebû Zeyneb, mantık âlimi Kutbüddin er-Râzî ve Ebû'l-Hasan Radîyyüddin Ali b. Ahmed el-Mezye-dî gibi şahsiyetler de yer almaktadır (Hillî'nin öğrencilerine verdiği icâzetnâmeler için bk. *el-İcâzetü'l-kebîre*, CIV, 60-149).

Hillî, İslâmî ilimlerin birçok dalında eser veren çok yönlü bir müellif, özellikle usulî ekole mensup bir kelâmcı ve fakihdir. Akıl-vahiy arasında dengeli bir yaklaşım kuran Hillî, bilgi teorisi ve tabiat felsefesinde Mu'tezile'nin Basra ekolüne yakın görüşlere sahiptir. Ancak Şîa'nın temel konularında ve özellikle imâmet meselesinde onlardan ayrılır. Mu'tezile'nin yanı sıra Fahreddin er-Râzî'nin nübüvvetle ilgili bazı görüşlerinden de etkilenmiştir. Peygamberden sonra şeriatın koruyucusunun imam olduğunu ileri süren Hillî, yeryüzünde adaletin ancak Mehdi'nin zuhuruyla gerçekleşebileceğini kabul ettiğinden mevcut siyasî otoriteye karşı baş kaldırmanın gereksiz olduğunu söyler.

Şîa fıkıhında Hillî'nin iki önemli yeniliğinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan biri, Sünnî âlimlerden faydalanarak özellikle muâmelât konularında getirdiği genişlik, diğeri de ictihada kazandırdığı yeni boyuttur. Şîî geleneğinde o zamana kadar ictihad kavramına karşı olumsuz bir tavır ortaya konulurken Hillî re'y veya kıyas terimlerinden çok doğrudan ictihad üzerinde durmuştur. Bundan dolayı kendisinden sonraki Şîî fakihleri eserlerine onun ictihad tanımıyla başladılar. Hillî, kıyası reddetmekle birlikte ictihadın akfî istinbat anlamında Şîa bünyesinde asırlardan beri uygulandığını ortaya koymuştur. Diğer taraftan hocası İbn Tâvûs'un yolunu takip ederek hadisleri sahih, hasen, müvessak ve zayıf kısımlarına ayıran ve kütüb-i erbaadaki hadislerin hepsini sahih kabul eden Ahbârîler'i eleştirmiş, Şîî hadis literatüründeki haberlerin çoğunun güvenilir olmadığını, bunların sıhhatini belirlemede aklın öncelikli bir konuma sahip bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca "büyük gaybet" döneminde imamin temsilcileri olarak fakihlerin söz sahibi olmasını savunan Hillî böylece niyâbet müessesesinin esaslarını da ortaya koymuştur.

Şîa'nın usulî geleneği içinde Sünnî sistemden de faydalanarak yetişen İbnü'l-Mutahhar el-Hillî bazı farklı görüşleriyle Şîî düşüncesine canlılık getirmiştir. Bu sebeple İmâmîyye içinde Usulî ekolü zirveye çıkaran kişi olarak kabul edilir. İslâmî ilimlerdeki geniş bilgisi "allâme" lakabını kazanmasını ve bütün Şîî dünyasında tanınmasını sağlamıştır.

Eserleri. İslâmî konuların hemen hepsinde çok sayıda eser kaleme almış olan Hillî'nin eserlerinin sayısının 500'e, hatta 1000'e ulaştığı söylenirse de bunun mübalağalı bir rakam olduğu kabul edilmelidir. Günümüze intikal eden eserleriyle kaynaklarda isimleri ve konuları kaydedilen çalışmalarının sayısı 125'e ulaşmaktadır. Hillî'nin önemli eserleri şunlardır: A) *Akaid ve Kelâm*. 1. *Menâhicü'l-yâkîn fî usûli'd-dîn*. Müellifin 680 (1281) yılında kaleme aldığı kelâma dair ilk eseri olan bu çalışma Ya'küb el-Ca'fer (Kum 1415) ve M. Rızâ el-Ensârî (Kum 1416) tarafından neşredilmiştir. 2. *Nehcü'l-müsterşidîn fî usûli'd-dîn* (Bombay 1303). Eserin ilmî neşri S. Ahmed el-Hüseynî ve Hâdî el-Yûsufî tarafından yapılmış (Kum 1976), ayrıca üzerinde birçok şerh yazılmıştır (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, I, 515; III, 318; IV, 151, 162; XIV, 163). 3. *el-Bâbü'l-*

hâdî 'aşer. Şeyhüttâife Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin ibadet ve dualara dair Mişbâhu'l-müctehid adlı eserini *Minhâcü's-şalâh fi muhtaşari'l-Mişbâh* adıyla ihtisar eden Hillî'nin usûlû'd-dînle ilgili olarak kitaba ilâve ettiği on birinci babdır. Eser, Mikdâd b. Abdullah es-Süyûrî'nin *en-Nâfi' yevme'l-haşr* ve Ebû'l-Feth b. Mahdûm el-Hüseynî'nin *Miftâhu'l-bâb* adlı şerhleriyle birlikte Mehdi Muhakkık tarafından yayımlanmıştır (Tahran 1986). *Mişbâhu'l-müctehid*'in sonuna eklenen bir başka neşri ise İsmâil el-Ensârî'ye aittir (Tahran 1401). Eser üzerine yazılmış başka şerhler de mevcuttur (a.g.e., II, 794; XIII, 118, 120-122; XIV, 73; XVI, 105; XXV, 151). 4. *el-Ebhâşü'l-müfide fi tahşîli'l-âkide* (Kum 1371 hş.). 5. *Keşfü'l-fevâ'id fi şerhi Kavâ'idü'l-âkâ'id* (Tahran 1304, 1305, 1312, 1313, 1316; Tebriz 1360). 6. *İstikşâ'ü'l-bahş ve'n-nażar*. Kendi fiillerini ortaya koymada kulun hür iradesini ispat etmek amacıyla Olcaytu Han'ın isteği üzerine yazılan eser, Ali el-Hakânî en-Necefi (Necef 1354) ve Fâris el-Hassûn (Kum 1416) tarafından neşredilmiştir. 7. *Minhâcü'l-kerâme**. İmâmiyye Şiasî'nin imâmete dair görüşlerini ve bu konuda diğer fırkalara karşı üstünlüğünü ele alan esere İbn Teymiyye *Minhâcü's-sünne* adıyla bir reddiye yazmıştır. Tebriz (1286, 1290, 1296) ve Tahran'da (1298) yayımlanan kitabın son neşri *Minhâcü's-sünne* ile birlikte M. Reşâd Sâlim tarafından gerçekleştirilmiştir (Kahire 1382/1962, 1409/1989). 8. *el-Elfeyn fi imâmeti emîri'l-mü'minin 'Alî b. Ebî Tâlib*. Hz. Ali ile onun neslinden gelen imamların imâmet ve mâsumiyetlerinin ispatına dair 1000, muhaliflerinin imâmet anlayışını red için de 1000 delil ihtiva ettiği kaydedilen eserin matbu nüshalarında muhalifler aleyhindeki delillerin sayısı ancak otuz dokuza ulaşmaktadır. Eser birçok defa basılmıştır (Tahran 1296, 1360; Necef 1372, 1388, 1389; Tebriz 1296, 1298; Beyrut 1402/1982; Kum 1405, 1409). 9. *İşbâtü'l-vaşıyye li'l-İmâm 'Alî b. Ebî Tâlib*. Yine Hz. Ali'nin imâmetine dair olan eser M. Rızâ el-Kütübî (Necef 1951) ve M. Hâdî el-Emînî (Necef 1380) tarafından neşredilmiştir. 10. *Keşfü'l-murâd fi şerhi Tecridü'l-i'tikâd*. Nasirüddîn-i Tûsî'nin *Tecridü'l-i'tikâd* (*Tecridü'l-kelâm*) adlı eserinin şerhi olup varlık, ilâhiyyat, nübüvvet, imâmet ve meâdla ilgili konuları ihtiva eder (Bombay 1310; İsfahan 1312, 1352; Sayda 1353; Kum 1367, 1372, 1377; Tahran 1398; Beyrut 1399, 1408/1988).

Eserin ilmî neşirlerini Hasanzâde el-Âmülî (Kum 1407) ve S. İbrâhim ez-Zencânî (Kum 1413) gerçekleştirmiştir. 11. *Envârü'l-melekût fi şerhi'l-Yâkût*. Ebû İshak İbrâhim b. İshak en-Nevbahtî'nin *Kitâbü'l-Yâkût* adlı eserinin şerhidir (Tahran 1363 hş.). 12. *İzâhu'l-makâşid*. Ali b. Ömer el-Kazvînî'nin ilâhiyyat ve tabiat felsefesine dair *Hikmetü'l-'ayn* adlı eserinin şerhi olup A. Münzevî tarafından yayımlanmıştır (Tahran 1378/1959). 13. *er-Risâletü's-Sa'diyye*. Akaid yanında fer'î konuları da ele alan eseri Muhammed Abdülhüseyn el-Bakkâl neşretmiştir (Kum 1411; Tahran 1315; Hillî'nin kelâmla ilgili diğer eserleri için bk. Âgâ Büzürg-i Tahrânî, I, 435-436; IV, 435; VII, 208-209; XXII, 89, 112, 351; XXIV, 200, 407).

B) Fıkıh ve Fıkıh Usulü. 1. *Tebşirâtü'l-müte'allimin fi ahkâmi'd-dîn* (Tahran 1303, 1307, 1309, 1317, 1318, 1320, 1323, 1324, 1327, 1328, 1329, 1330; Bombay 1303, 1309, 1324; Tebriz 1330; Dimaşk 1336; Bağdat 1338). Eserin ilmî neşirleri S. Ahmed el-Hüseynî ile M. Hâdî el-Yûsufî tarafından müştereken (Kum 1361 hş.), ayrıca M. Hâdî el-Yûsufî (Tahran 1372, 1411) ve Ahmed el-Hüseynî (Beyrut 1404, 1413) tarafından ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. 2. *Nihâyetü'l-iḥkâm fi ma'rifeti'l-ahkâm*. İmâmiyye âlimlerinin fetvalarını ihtiva eden eseri S. Mehdi er-Recâi yayımlamıştır (Beyrut 1406; Kum 1410). 3. *Tahrîrû'l-ahkâmi's-şer'iyye 'alâ mezhebi'l-İmâmiyye* (Tahran 1314; Meşhed, ts.; Kum, ts.). 4. *İrşâdû'l-ezhân*. Fıkıhla ilgili 15.000 kadar meseleyi ihtiva eden bu çalışmanın (Tahran 1272; Kum 1403) son neşri Fâris el-Hassûn tarafından gerçekleştirilmiştir (Kum 1410; Beyrut 1413). 5. *Kavâ'idü'l-ahkâm fi ma'rifeti (mesâ'il) l-helâl ve'l-harâm*. Pek çok şerhi bulunan klasik bir fıkıh kitabıdır (Tahran 1272, 1313, 1315, 1329, 1387/1989; Kum, ts., 1363/1984, 1413). 6. *Muntehe'l-maṭlab fi tahkiki'l-mezheb*. Birinci ve ikinci cüzleri Tebriz'de (1316, 1333) ayrı ayrı neşredilen eser daha sonra Kum'da yayımlanmış (ts.), ilmî neşri ise Mecmau'l-buhûsî'l-İslâmiyye tarafından yapılmıştır (Meşhed 1412). 7. *Nehcü'l-hak ve keşfü's-şidd*. Kısmen itikadî konulardan da bahseden klasik bir fıkıh kitabıdır (nşr. Ferecüllah el-Hüseynî, Beyrut 1982; Kum 1407). Şâfiî âlimi ve tarihçi Fazlullah b. Rûzbihân el-Huncî bu esere *İbtâlû nehci'l-bâtıl* adıyla bir reddiye yazmış, Nurullah et-Tüsterî de ona karşı bir reddiye

kaleme almıştır. 8. *Telhîşü'l-merâm fi ma'rifeti'l-ahkâm*. Fıkıh kaideleri ve meseleleriyle ilgili muhtasar bir kitap olup Müessesetü fikhî's-Şîa tarafından el-Yenâbü'l-fıkhîyye serisi içinde yayımlanmıştır (Beyrut 1413). Müellifin bu esere *Gâyetü'l-iḥkâm fi taḥḥiḥi Telhîşü'l-merâm* adıyla bir şerh yazdığı kaydedilmektedir (a.g.e., XVI, 24-25). 9. *Muḥtelefü's-Şîa fi ahkâmi's-şer'i'a*. Eserde Şîa âlimlerinin fıkıha dair ihtilâfları ele alınmaktadır (Tahran 1322, 1323-1324; Kum 1403, 1412). 10. *Ecvibetü'l-mesâ'ilü'l-Mühennâ'îyye*. Mühennâ b. Sinân'ın müellife sorduğu fıkıha dair bazı soruların cevaplarından meydana gelmiştir (Kum 1401). 11. *Tezkiretü'l-fukahâ' 'alâ telhîsi fetâvâ'l-ulemâ'*. Eserin "Kitâbü'l-Beyc" kısmını M. Rızâ el-Muzaffer el-Murtazâ el-Halhalî yayımlamıştır (Tahran 1272; Necef 1955). 12. *Tehzîbü'ṭarîki'l-vüṣûl ilâ 'ilmi'l-uṣûl* (Tahran 1308). 13. *Mebâdî'ü'l-vüṣûl ilâ 'ilmi'l-uṣûl* (Leknev 1301; Tahran 1310, 1319; Kum, ts. [Mektebû'l-İlâmi'l-İslâmî]). Son iki eser fıkıh usulüne dairdir (Hillî'nin fıkıh ve fıkıh usulüne dair diğer eserleri için bk. a.g.e., IV, 179; XVI, 24-25; XXII, 260; XXIV, 303, 408-409, 426; XXV, 1).

C) Diğer Eserleri. 1. *Keşfü'l-yâkin fi fezâ'il emîri'l-mü'minin*. Hz. Ali'nin faziletlerine dair olup Sultâniyye'de Olcaytu Han için yazılmıştır (Tebriz 1298; Necef 1371). Eserin ilmî neşirleri Hüseyin ed-Dergâh (Tahran 1412) ve Ali Âl-i Kevser (Kum 1413) tarafından gerçekleştirilmiştir. 2. *er-Ricâl* (*Ricâlü'l-'allâme el-Hillî, Hulâsatü'l-akvâl fi ma'rifeti'l-ricâl*). Biyografik nitelik taşıyan bu eserin (Tahran 1310, 1311) ilmî neşri Muhammed Sâdik Âl-i Bahrülulûm tarafından yapılmıştır (Necef 1381, 1396; Kum 1402). Hillî'nin ricâl konusunda iki eseri daha bulunduğu kaydedilmektedir (a.g.e., II, 493; XVIII, 63-64). 3. *el-Cevherü'n-naḍîd*. Nasirüddîn-i Tûsî'nin *Tecridü'l-i'tikâd*'ının mantıkla ilgili bölümünün şerhidir (Tahran 1311, 1363; Bombay 1311; Kum 1369 hş.). 4. *el-Kavâ'idü'l-celiyye*. Ali b. Ömer el-Kazvînî'nin mantıka dair *eş-Şemsiyye* adlı risâlesinin şerhi olup Fâris el-Hassûn tarafından neşredilmiştir (Kum 1412; bu eserlerin yazma nüshaları, şerh, hâşiye ve tercümeleleri, ayrıca müellifin yayımlanmamış diğer çalışmaları için bk. Brockelmann, GAL, II, 211-212; Suppl., II, 206-209; III, 1265-1266; Schmidtke, s. 41-98; Abdülazîz Cevâd et-Tabâtabâî, s. 25-263).

BİBLİYOGRAFYA :

Hillî, *er-Ricâl* (nşr. M. Sâdık Bahrülulûm), Necf 1381/1961, s. 282; a.mlf., *el-İcâzetü'l-kebîre* (Meclisî, *Biḥârü'l-envâr* içinde), Beyrut 1403/1983, CIV, 60-137, diğer icâzetler için bk. s. 138-141, 142, 143-146, 147-149; İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Kahire 1382/1962, neşredenin mukaddimesi, I, 17-25; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 49; *İzâhu'l-meknûn*, I, 10, 58, 72, 147; II, 258, 364, 421, 574, 692, 695; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Ri-yâzû'l-'ulemâ' ve ḥiyâzû'l-fuḫalâ'* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1401, I, 358-390; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Bağdad 1385/1965, II, 81-85; İbn Ufûr el-Bahrânî, *Lü'lü't-tü'l-bahreyn* (nşr. M. Sâdık Bahrülulûm), Beyrut 1406/1986, s. 210-217; Bahrülulûm-i Tabâtabâî, *er-Ricâlû's-seyyid Bahrû'l-'ulûm: el-Fevâ'idü'r-ricâlîyye* (nşr. M. Sâdık Bahrülulûm - Hüseyin Bahrülulûm), Tahran 1363 hş., II, 257-306; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, II, 269-286; Muhammed b. Süleyman et-Tünükâbûnî, *Kıṣaṣü'l-'ulemâ'*, Tahran 1396 hş., s. 355-364; Abbas el-Kummî, *Sefinetü'l-bihâr*, Beyrut 1925, s. 734-735; a.mlf., *el-Künâ ve'l-elḳâb*, Necf 1389/1969, II, 477-480; Tebrizî, *Reyhânetü'l-edeb*, IV, 167-179; Brockelmann, *GAL*, II, 211-212; *Suppl.*, II, 206-209; III, 1265-1266; Abbas b. Muhammed Rızâ el-Kummî, *el-Fevâ'idü'r-Raḳaviyye*, Tahran 1367, s. 126-128; M. Bâkır es-Sadr, *el-Me'âlimü'l-cedîde li'l-uşûl*, Necf 1975, s. 76; Ali Hüseyin el-Câbirî, *el-Fikrû's-selefi'inde's-Şîrati'l-İmâmiyye*, Beyrut 1977, s. 239-246; Hamid Enayat, *Modern Islamic Political Thought*, London 1982, s. 31, 35; *A'yânü's-Şî'a*, V, 396-408; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşâñifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, tür.yer.; Ali el-Fâzıl el-Kâinî, *Mu'cemû mü'ellifi's-Şî'a*, Kum 1405, s. 143; Nüveyhiz, *Mu'cemû'l-müfessirin*, I, 149; M. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, New Haven-London 1985, s. 92-99, 108, 115, 185-190, 301, 312-314, 322, 340; A. J. Newman, *The Development and Political Significance of the Rationalist and Traditionalist Schools in Imami Shi'i History from the Third to the Tenth Century* (doktora tezi, 1986, University of California), s. 503-511; Abdullah Ni'me, *Felâsifetü's-Şî'a*, Beyrut 1987, s. 272-284; Abdülaziz Sachedina, *The Just Ruler in Shi'ite Islam*, New York 1988, s. 16, 143-144, 150, 175, 186, 194-195, 241; *Authority and Political Culture in Shi'ism* (ed. Said Amir Arjomand), Albany 1988, s. 4-6, 8, 82, 105, 240-242; Ebû'l-Kâsım el-Hüvî, *Mu'cemû ricâlil'l-hadiş*, Beyrut 1409/1989, V, 157-161; Hüseyin Müderrisî Tabâtabâî, *Muḳaddime-i ber Fıkh-ı Şî'a* (trc. M. Âsaf Fikret), Meşhed 1989; S. Schmidtke, *The Theology of al-'Allâma al-Hillî*, Berlin 1991; Abdülaziz Cevâd et-Tabâtabâî, *Mektebetü'l-'Al-lâme el-Hillî*, Kum 1416; Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şîası'nda Ahbârilik* (doktora tezi, 1996, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 124-127, 267-271, 301-302; H. Laoust, "La critique du Sunnisme dans la doctrine d'al-Hillî", *REI*, XXXIV/1 (1966), s. 35-60; S. H. M. Jafri, "al-Hillî", *EI* (İng.), III, 390; Mahmud M. Ayoub, "Hillî, al", *ER*, VI, 324-325.

MUSTAFA ÖZ

HİLLÎ, Muhakkık

(المحقق الحلي)

Ebû'l-Kâsım Necmüddîn Ca'fer b. el-Hasen b. Ebî Zekerriyyâ Yahyâ el-Muhakkık el-Hillî el-Hüzeli (ö. 676/1277)

Şii fıkhnıa dair Şerâ'i'u'l-İslâm adlı eseriyile tanınan âlim.

602 (1205) yılında Hille'de doğdu. Gençlik yıllarında şiir ve edebiyata meylettiyse de babasının isteği üzerine daha sonra dinî ilimlere yöneldi. Babasından, ayrıca Muhammed b. Ca'fer b. Nemâ el-Hillî, Fahhâr b. Ma'd el-Müsevi ve Muhammed b. Cehm el-Hillî gibi âlimlerden ders aldı. Onun zamanında Hille Şîa'nın en büyük ilim merkezlerinden biri haline geldi. Muhakkık'ın ilim meclislerine Nasîrüddîn-i Tûsî ve İbnü'l-Mutahhar el-Hillî (Allâme) gibi meşhur simaların yanı sıra İbn Dâvûd el-Hillî, Abdülkerim b. Ahmed b. Tâvûs, Muhammed b. Ali b. Tâvûs, Hasan b. Ebû Tâlib el-Yûsufî, Mahfûz b. Vişâh el-Hillî, Muhammed b. Ali el-Kâşî, Cemâleddin Yûsuf b. Hâtim el-Âmûlî ve Ali b. Yûsuf el-Hillî gibi âlimler devam etmiştir. Onun 400 civarında müctehid âlim yetiştirdiği söylenir.

Muhakkık el-Hillî, talebelerinden İbn Dâvûd'a göre 3 Rebîülâhîr 676 (3 Eylül 1277) tarihinde, Şeyh Bahâî'ye göre ise aynı yılın 23 Cemâziyelâhîrinde (21 Kasım 1277) vefat etti. Bazı kaynaklarda (Hânsârî, II, 191; İbn Ufûr el-Bahrânî, s. 230) 726 (1325) yılında öldüğüne dair verilen bilgi yanlış olup bunun İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin vefat tarihiyle karıştırılmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Muhakkık'ın Hille'deki Meşhedü's-Şems'te bulunan türbesi halk tarafından ziyaret edilmektedir.

Şeyh Müfid, Seyyid Murtazâ ve Şeyh Tûsî gibi ilk dönem Şii fakihlerinin çizgisine son veren Hillî ortaya koyduğu görüşlerle Şii fıkhnıa yeni bir çıkış açmıştır. Ondan önceki İmâmiyye düşüncesinin ileri gelenlerinden Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin fikhî mirası, kendi içindeki zenginlik ve genişliğine rağmen dağınık ve insicamdan uzaktı; Sünnî fıkhnıa alınmış olan unsurlar Şii fıkhnıa bütünleşecek şekilde hazmedilememişti. Hillî bu hukukî birikimi derli toplu bir şekilde sokup İmâmiyye fıkhnıa sistematik bir hüviyete büründürmüş, Tûsî'nin eksik bıraktığı hususları tamamlamış, bu sebeple de "Muhakkık"

lakabıyla anılmıştır. Şîa literatüründe "muhakkık" denilince sadece Hillî kasdedilmekle birlikte Muhakkık-ı Sâni lakabıyla anılan Ali b. Hüseyin el-Kerekî'den (ö. 940/1533) ayrılması için bazan kendisine "Muhakkık-ı Evvel" de denilmektedir.

Hillî'nin şöhreti, daha önceki fikhî anlayışa yeni bir şekil vermiş olmasının yanında ondan sonra gelen fakihlerin fikhî metodolojisinde kendisini örnek almasından da kaynaklanmaktadır. Nitekim Hillî fikhî kitaplarının bölümlerini yeniden düzenlemiş ve Şerâ'i'u'l-İslâm adlı eserini "ibâdât", "ukûd", "ikâât" ve "ahkâm" olmak üzere dört ana bölüme ayırmıştır. Sünnî fıkhnıa da istifade ederek yapmış olduğu bu taksim kendisinden sonraki Şii fakihleri tarafından da kabul görmüştür. Onun, ilk dönem Şii düşüncesi-ne karşı tenkitçi olduğu kadar sentezci bir karakter taşıyan bu yaklaşımı, daha sonra talebesi Allâme İbnü'l-Mutahhar el-Hillî tarafından devam ettirilmiştir. Şii medreselerinde önceleri Tûsî'nin *en-Nihâye*'si okutulurken daha sonra Muhakkık'ın Şerâ'i'u'l-İslâm'ı onun yerini almış ve ulemâ üzerinde büyük bir tesir icra etmiştir.

Yaşadığı dönemin siyasî şartları, Hillî'nin Şii fikhî ve düşüncesinde meydana getirmek istediği değişiklikleri daha da kolaylaştırmıştır. Moğollar'ın Sünnî İslâm'a karşı olan tepkisi Hillî'nin, İbnü'l-Mutahhar'ın ve Nasîrüddîn-i Tûsî'nin de desteğiyle giderek artmış ve bu dönemde Şii düşüncesi Büveyhîler devrindekine benzer bir canlılık kazanmıştır. Bu uygun ortam sebebiyledir ki Büveyhîler döneminde Şeyh Müfid, Şerîf el-Murtazâ ve Ebû Ca'fer et-Tûsî gibi usulî âlimler tarafından ortaya konan siyasî otoriteyle uzlaşma eğiliminin Muhakkık tarafından güçlendirilerek devam ettirildiği görülür. Onun ortaya koyduğu bu uzlaşmacı tavır yanı sıra ulemânın otoriter yapısını güçlendirme çabası da oldukça belirgindir.

Muhakkık el-Hillî zekât ve humus gibi vergilerin toplanması, şer'î cezaların uygulanması, gaybet döneminde cuma namazının kılınıp kılınmayacağı, ictihadın câiz olup olmadığı ve kısmen de haber-i vâhidin dindeki konumunun ne olduğu gibi hususlarda selefleri olan Şii ulemâdan farklı görüşler ortaya koymuştur. Ona göre, gaybet döneminde imâmın temsilcisi (nâib-i âm) olup fetva verme şartlarını